

ОРГАНІЧНЕ ЗЕМЛЕРОБСТВО ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СОЦІОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

© 2015 НАЙДА І. С., ЗАПША Г. М.

УДК 631.147:332.012.2

Найда І. С., Запша Г. М. Органічне землеробство як пріоритетний напрям соціоекономічного розвитку сільського господарства України

Метою статті є обґрунтування перспективності розвитку органічного землеробства в Україні як передумови соціоекономічного зростання аграрного сектора, задоволення потреб населення в якісних продуктах харчування, поліпшення агроекологічного іміджу України та відтворення природно-ресурсного потенціалу сільських територій. У статті представлено стан і висвітлено перспективи розвитку органічного землеробства в аграрному секторі. Визначено особливості та вимоги, що пред'являються до ведення органічного виробництва. Обґрунтовано пропозиції стосовно маркетингового забезпечення просування на ринок органічної продукції.

Ключові слова: органічне землеробство, соціоекономіка, органічна сільськогосподарська продукція, сертифікація, SWOT-аналіз, сільське господарство, канали збуту.

Табл.: 2. **Бібл.:** 8.

Найда Ірина Станіславівна – асистент, кафедра менеджменту і маркетингу, Одеський державний аграрний університет (вул. Пантелеймонівська, 13, Одеса, 65012, Україна)

E-mail: irochka.lobankina@gmail.com

Запша Галина Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри менеджменту і маркетингу, Одеський державний аграрний університет (вул. Пантелеймонівська, 13, Одеса, 65012, Україна)

E-mail: galina.zapsha@mail.ru

УДК 631.147:332.012.2

Найда И. С., Запша Г. М. Органическое земледелие как приоритетное направление социальноэкономического развития сельского хозяйства Украины

Целью статьи является обоснование перспективности развития органического земледелия в Украине как предпосылки социальноэкономического роста аграрного сектора, удовлетворения потребностей населения в качественных продуктах питания, улучшения агроэкологического имиджа Украины и воспроизводства природно-ресурсного потенциала сельских территорий. В статье представлено состояние и освещены перспективы развития органического земледелия в аграрном секторе. Определены особенности и требования, предъявляемые к ведению органического производства. Обоснованы предложения относительно маркетингового обеспечения продвижения на рынок органической продукции.

Ключевые слова: органическое земледелие, социальноэкономика, органическая сельскохозяйственная продукция, сертификация, SWOT-анализ, сельское хозяйство, каналы сбыта.

Табл.: 2. **Библ.:** 8.

Найда Ирина Станиславовна – ассистент, кафедра менеджмента и маркетинга, Одесский государственный аграрный университет (ул. Пантелеймоновская, 13, Одесса, 65012, Украина)

E-mail: irochka.lobankina@gmail.com

Запша Галина Николаевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента и маркетинга, Одесский государственный аграрный университет (ул. Пантелеймоновская, 13, Одесса, 65012, Украина)

E-mail: galina.zapsha@mail.ru

UDC 631.147:332.012.2

Naida I. S., Zapsha G. M. Organic Farming as a Priority Direction in the Socioeconomic Development of Agriculture of Ukraine

The article is aimed at substantiating the perspective of development of organic farming in Ukraine, as a prerequisite for socioeconomic growth of the agricultural sector, meeting the needs of the population in quality food products, improvement of Ukraine's agro-ecological image and reproduction of the natural-resource potential of rural areas. In the article the state and prospects for the development of organic farming in the agricultural sector are presented. The specific features and requirements for maintenance of organic production are determined. Proposals for marketing support of the market promotion of organic products are reasoned.

Key words: organic farming, socioeconomics, organic agricultural products, certification, SWOT analysis, agriculture, distribution channels.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 8.

Naida Iryna S. – Assistant, Department of Management and Marketing, Odessa State Agrarian University (vul. Panteleymonivska, 13, Odessa, 65012, Ukraine)

E-mail: irochka.lobankina@gmail.com

Zapsha Galina M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Management and Marketing, Odessa State Agrarian University (vul. Panteleymonivska, 13, Odessa, 65012, Ukraine)

E-mail: galina.zapsha@mail.ru

Актуальність наукового дослідження органічного землеробства як пріоритетного напрямку соціоекономічного розвитку сільського господарства зумовлена, *по-перше*, нагальністю переорієнтації економіки на служіння людським потребам, зокрема в частині забезпечення населення України високоякісними, екологічно безпечними та смачними продуктами харчування; *по-друге*, значущістю збереження родючості ґрунтів та навколишнього природного середовища при одночасній інтенсифікації сільськогосподарського виробництва; *по-третє*, перспективністю поліпшення здоров'я людей внаслідок системних заходів з рекреа-

ційних технологій, складовими яких виступає органічна виробничо-господарська діяльність на землі та сільський туризм; *по-четверте*, необхідністю комплексного підходу стосовно розвитку сільських територій, що включає підвищення економічної ефективності аграрних суб'єктів господарювання, удосконалення сільської інфраструктури соціально-побутового та соціально-культурного призначення, збереження природних ландшафтів та екосистем.

Враховуючи об'єктивний характер прискорення інтеграції України у світовий економічний простір, розвиток органічного землеробства активізує посилення

економічних зв'язків з Європейським Союзом, місткий ринок якого заохочує нарощування виробництва екологічно чистої продукції та стимулює збереження природно-ресурсного потенціалу сільських територій.

Результати досліджень розвитку органічного землеробства та виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні висвітлено в наукових працях С. С. Антонця, В. І. Артиша, М. В. Капшика, О. Б. Кузьменка, Є. В. Милованова, В. М. Писаренка, Н. М. Сіренко, Т. О. Чайки, В. М. Якубів та інших науковців. Проте науковцями недостатньо опрацьовані питання організації органічного виробництва в аграрному секторі з позицій соціоекономічної переорієнтації господарського комплексу, стримуючи його прогресивний розвиток та збіднюючи життєдіяльність суспільства в цілому.

Метою статті є обґрунтування перспективності розвитку органічного землеробства в Україні як передумови соціоекономічного зростання аграрного сектора, задоволення потреб населення в якісних продуктах харчування, поліпшення агроекологічного іміджу України та відтворення природно-ресурсного потенціалу сільських територій.

Органічне землеробство віддзеркалює такий спосіб ведення землеробства, при якому не допускається використання синтетичних агрохімікатів та генетично модифікованих організмів. Акцент робиться на максимальному використанні біологічних та агротехнічних методів захисту рослин, органічних добрив (гній, пташиний послід, солома, тирса, сидерати, біогумус, торф, компости тощо) для виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Її популярність та зростаючий попит на світовому ринку спричинюються натуральністю, корисністю для здоров'я, смаковими якостями.

Правове регулювання розвитку органічного виробництва в Україні здійснюється на основі Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», що визначає правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходи нагляду (контролю) за такою діяльністю і спрямований на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального використання та відтворення ґрунтів та інших природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні [1].

Зокрема, цим законом визначено, що виробництвом органічної продукції мають право займатись фізичні та юридичні особи, які, по-перше, здійснили оцінку відповідності виробництва органічної продукції (сировини); по-друге, отримали сертифікат відповідності; по-третє, включені в Реєстр виробників органічної продукції (сировини).

Перехід аграрного підприємства від традиційної до органічної системи виробництва передбачає ряд етапів, зокрема:

- ✦ виділення площі сільськогосподарських угідь під органічне виробництво;
- ✦ проведення екологічної експертизи ґрунтового покриву;
- ✦ ведення 2-3-річного конверсійного (перехідного) періоду від використання традиційних технологій землеробства до органічних;
- ✦ використання безпестицидних технологій вирощування продукції рослинництва;
- ✦ розробку та впровадження системи удобрення ґрунтів у сівозміні;
- ✦ застосування системи профілактичних та біологічних методів боротьби з хворобами та шкідниками;
- ✦ сертифікацію вирощеної продукції на екологічність [2, с. 79].

Однією із основних і найбільш ємних складових системи органічного землеробства є сертифікація. Процес сертифікації органічного виробництва – це процедура, що дозволяє виробнику підтвердити відповідність методів, що запроваджуються на господарстві, вимогам органічних стандартів та дозволяє отримати доступ на ринок органічної продукції за преміальною ціною.

Основними етапами сертифікації є: подання заявки, підписання договору, підготовка до інспекції, заповнення Опису оператора, інспекція та сертифікаційне рішення [3, с. 51].

Сертифікацію органічної аграрної продукції в Україні здійснюють 12 приватних сертифікаційних органів відповідно до міжнародних стандартів, серед яких найвідомішими є ЕТКО (Туреччина), ІМО (Швейцарія), Control Union Ukraine (Нідерланди), Lason (Нідерланди), Bio Control (Угорщина) й Органік Стандарт (Україна). Український сертифікаційний орган «Органік стандарт», що функціонує з 2007 р., має міжнародну акредитацію щодо проведення сертифікаційних робіт і визнання Єврокомісії та Швейцарської Конфедерації.

В Україні статус органічних продуктів здобули: зернові, зернобобові, олійні культури, овочеві та баштанні культури, фрукти, ягоди, виноград, м'ясо, молоко, гриби, горіхи та мед. Сертифікованими продуктами переробної промисловості є пластівці, джеми, сиропи, соки, олія, борошно і консервовані овочі.

На етапі переходу до органічного виробництва важливим є конверсійний період в діяльності підприємства, який характеризується зниженням обсягів виробництва внаслідок зменшення врожайності сільськогосподарських культур, що прямо впливає на прибутковість підприємства. Саме тому для компенсування понесених втрат господарюючому суб'єкту протягом даного періоду в Україні має діяти державна підтримка у вигляді дотацій, що, у свою чергу, стимулюватиме розвиток органічного виробництва в країні.

При виробництві органічної продукції обов'язковою умовою є використання органічного насіння та посадкового матеріалу. Доцільно відзначити, що в Україні виробниками органічного насіння та посадкового матеріалу є ТОВ «Мікоген-Україна», ТОВ «Чистий продукт-С», ПП НСНФ «Соевий Вік», які сертифіковані ТОВ «Органік стандарт» [4].

Згідно зі стандартами органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції та продуктів харчування «БІОЛан» сівозмінна повинна включати мінімум 20% рослин, що відновлюють ґрунт і накопичують поживні речовини. Тому особливого значення у контексті сівозмінного фактора, для підтримання родючості ґрунту та забезпечення стабільних високих врожаїв набувають сидеральні культури, наприклад як люпин, еспарцет, люцерна посівна, вика яра та інші; зернобобові чи суміш зернобобових (соя, горох та інші) [5, с. 21].

Перехід аграрних підприємств на органічну модель господарювання можливе за умови усвідомлення переваг органічного виробництва порівняно з традиційними технологіями.

Так, Довгань О. М. переваги органічного виробництва згрупував за такими напрямками:

1) економічні – зниження виробничих витрат завдяки відмові від застосування дорогих хімікатів та зменшення енергоємності виробництва; підвищення конкурентоспроможності продукції;

2) екологічні – мінімізація впливу виробничих процесів на довкілля; сприяння збереженню та відновленню біорізноманіття в агроландшафтах; сприяння збереженню та відтворенню родючості ґрунтів; оберігання від забруднення водних ресурсів;

3) соціальні – створення додаткових робочих місць у сільській місцевості; створення нових перспектив для малих та середніх агроформувань, збільшення життєздатності сільських громад [6, с. 204].

Вищенаведені напрями варто доповнити четвертим пунктом, який відбиває соціоекономічний характер органічного виробництва, що передбачає соціальну спрямованість економічних інтересів господарюючих суб'єктів. Їх виробничо-господарська та ринкова діяльність підпорядковується задоволенню потреб споживачів у збалансованому, корисному та смачному харчуванні.

Узагальнення існуючих вимог щодо ведення органічного виробництва в аграрному секторі дає підстави для виокремлення таких його характерних рис: *по-перше*, наявність нормативно-правової бази регламентування та регулювання діяльності виробників органічної продукції; *по-друге*, обов'язковість дотримання регламентованих стандартів (правил, норм) процесу виробництва; *по-третьє*, необхідність сертифікації процесів виробництва, переробки, пакування, зберігання продукції та контроль за якістю та стандартами незалежними спеціалізованими установами; *по-четверте*,

контрольованість щодо дотримання виробниками основних принципів органічного сільськогосподарського виробництва, затверджених ІФОАМ; *по-п'яте*, важливість маркування органічної продукції та продуктів харчування відповідно до стандартів (правил, норм) для виокремлення даних асортиментних позицій.

Динаміка розвитку органічного аграрного виробництва в Україні є позитивною (табл. 1). Водночас, наведені в табл. 1 цифрові матеріали засвідчують наявність значних перспектив щодо розширення даного бізнесу для різних за виробничо-господарськими параметрами господарюючих суб'єктів.

Так, площа сільськогосподарських угідь, відведених під органічне виробництво, зросла з 164449 га у 2002 р. до 272850 га у 2012 р., тоді як кількість сертифікованих (за міжнародними стандартами) господарств збільшилась з 31 до 164 відповідно. Площа сільськогосподарських угідь в розрахунку на 1 органічне господарство протягом 2002 – 2012 рр. зменшилась на 68,6%. Це зумовлено тим, що до виробництва органічної продукції в Україні здебільшого залучаються дрібні за розмірами аграрні підприємства та фермерські господарства.

Переважає більшість господарств розташовані в Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Херсонській та Хмельницькій областях. До числа лідерів з виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні належать ПП «Агроєкологія» Полтавської області, ТОВ «Галекс-Агро» Житомирської області, група компаній «Етнопродукт» Чернігівської області, ПП «Мельник» Вінницької області, «Органічне господарство «Махаріші» Херсонської та Миколаївської областей, ТОВ «Чистий продукт-С» Донецької області.

Одним із важливих каналів збуту органічної продукції в Україні є спеціалізовані магазини здорового харчування, що знаходяться у містах-мільйонниках, зокрема мережа магазинів натуральної та органічної продукції «Натур Бутік», ТОВ «Торговельний Дім Органік Ера тощо та супермаркети, такі як: «Сільпо», «Мегамаркет», «Ашан», «Фуршет», «Billa», «Novus» та інші.

Однак на сьогодні, внаслідок низької купівельної спроможності, український споживач не зовсім готовий платити за органічну продукцію через її значно вищу ціну порівняно з аналогічними продуктами традиційної системи виробництва. Тому значна частина виробленої органічної продукції (близько 80%) експортується за кордон. Основними країнами, до яких з України експортується

Таблиця 1

Розвиток органічного виробництва в Україні

Рік	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2012 р. до 2002 р.	
							+/-	%
Площа, га	164449	240000	242034	269984	270226	272850	108401	165,9
Кількість господарств, од.	31	70	80	118	140	164	133	529,0
Площа с.-г. угідь в розрахунку на 1 органічне господарство, га	5304,8	3428,6	3025,4	2288,0	1930,2	1663,7	-3641,1	31,4

Джерело: [7].

органічна продукція, є: Польща, Німеччина, Швейцарія, США, Канада, Греція, Італія, Молдова [8, с. 21].

Висока рентабельність виробництва органічної продукції аграрних підприємств пояснюється вищими цінами реалізації органічної продукції. Якщо в країнах ЄС ціна на органічну продукцію дорожча на 20-30% від звичайної, то в Україні перевищення ціни на окремі види продукції складає до 10 разів. Таке перевищення цін на органічну продукцію пояснюється ринковим попитом, значними витратами, що має місце при виробництві, сертифікації, доставці до кінцевого споживача, а також досить обмеженим асортиментом вітчизняної органічної продукції.

Підвищення рентабельності органічної продукції та зниження її ціни можливо шляхом нарощування масштабів виробництва сільськогосподарської сировини та створення додаткових переробних потужностей з її промислової переробки, стимулювання розвитку міжгосподарської кооперації підприємств-виробників органічної продукції з метою забезпечення її стабільної реалізації. Перспективи збільшення обсягів реалізації органічної продукції аграрними підприємствами залежні від

удосконалення маркетингової товарно-асортиментної політики, кваліфікованого ціноутворення, професійної логістики та дистрибуції, формування бренда виробника та його товарів, створення високопродуктивної мережі збуту та використання сучасних засобів зв'язку зі споживачами та доставки до них продукції.

На сьогодні актуальним є формування нетрадиційного сегмента внутрішнього ринку як замовлення органічної продукції через Інтернет-магазини. Досить швидкий розвиток місткості цього сегмента ринку зумовлений зростанням у великих містах кількості споживачів, які користуються послугами Інтернет-магазинів, одержуючи органічні продукти безпосередньо за місцем замовлення. Так, серед найбільш популярних Інтернет-магазинів продажу органічної продукції є Organic Product, Natur Boutique, ОРГАНІК ЕРА, Вилла Роз та інші.

Вивчення сучасної ситуації щодо розвитку органічного виробництва в Україні дозволило на основі SWOT-аналізу виявити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз розвитку органічного виробництва в Україні

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<ul style="list-style-type: none"> – сприятливі природно-кліматичні умови для ведення органічного виробництва; – вітчизняний та зарубіжний досвід ведення органічного виробництва; – висока рентабельність виробництва органічних продуктів; – захист і забезпечення відтворення ґрунтів; – збереження екології навколишнього середовища внаслідок відсутності шкідливих викидів і випаровувань; – підвищення зайнятості та розвитку сільських територій; – існуючий попит на екологічно чисті продукти харчування; – позитивний вплив органічної сільськогосподарської продукції на здоров'я населення 	<ul style="list-style-type: none"> – недосконале інституційне забезпечення та низький рівень державної підтримки розвитку сільського господарства; – відсутність урядової стратегії та програми підтримки і розвитку органічного сільськогосподарського виробництва; – незадовільний фінансовий стан аграрних підприємств як потенційних суб'єктів розвитку органічного виробництва; – відсутність пільгового кредитування виробників органічної продукції; – низький рівень державної підтримки науково-технічних досліджень в органічному виробництві; – нерозвиненість системи менеджменту та маркетингу в аграрних підприємствах; – відсутність розвинутої інфраструктури зберігання та переробки органічної продукції
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
<ul style="list-style-type: none"> – державна підтримка розвитку товаровиробників органічної продукції; – вихід на внутрішні та міжнародні експортні ринки сертифікованої органічної продукції; – створення іміджу України як виробника та експортера високоякісної корисної органічної продукції; – диверсифікація виробництва у сільському господарстві; – зростання інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки; – підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва; – впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та розведення тварин; – поступовий розвиток безвідходного виробництва; – економія паливо-мастильних матеріалів; – розвиток переробної галузі щодо виробленої органічної продукції; – участь у міжнародних і вітчизняних виставках органічної продукції; – зменшення міграцій сільського населення до мегаполісів; – поліпшення загального добробуту громадян держави 	<ul style="list-style-type: none"> – нестабільна політична ситуація; – відсутність державної підтримки ведення органічного виробництва, що стримує його розвиток; – неспроможність аграрних підприємств ведення органічного виробництва та впровадження інноваційних технологій через нестачу фінансових ресурсів; – інтенсифікація сільського господарства; – зниження родючості та поширення ерозії ґрунтів; – зростання впливу природних факторів (посухи, підтоплення); – широкий асортимент сільськогосподарської продукції, яка вирощена за традиційною системою; – недостатня поінформованість населення про переваги органічної продукції особливо для здоров'я; – наявність сильної конкуренції з боку експортних органічних продуктів; – уповільнення темпу зростання ринку через зниження рівня життя населення; – демографічна та соціальна криза сільських територій

Джерело: розроблено автором.

У результаті проведених досліджень встановлено, що в Україні є сильні сторони щодо розвитку органічного виробництва, однак існує багато слабких сторін та загроз, які стримують його розвиток. Саме тому виявлені можливості та загрози щодо розвитку органічного виробництва повинні забезпечити перетворення можливостей на сильні сторони і не допустити реалізації загроз внаслідок прийняття відповідних заходів щодо попередження їх здійснення.

Зважаючи, з одного боку, проблеми, що гальмують розвиток органічного виробництва, з іншого – його соціоекономічні вигоди, цей напрям слід віднести до числа найбільш перспективних. Даний висновок підтверджується значним дефіцитом продовольства та зростаючим попитом на нього на світовому ринку.

Пріоритетність органічного землеробства в розвитку сільського господарства України ґрунтується на: територіальних масштабах родючого чорнозему; значній чисельності сільського населення та його трудових навичках щодо праці біля землі; довготривалому оновленні природних властивостей ґрунтів, очищення яких від штучно синтезованих речовин відбувалося під час аграрної кризи; вагомості для прогресивного руху українського народу покращення економічного, соціального та екологічного стану сільських територій та поліпшенню здоров'я населення.

ВИСНОВКИ

Органічне землеробство є пріоритетним напрямом соціоекономічного розвитку сільського господарства, дотримання якого дозволяє гармонізувати екологічні, соціальні та економічні інтереси в сільській місцевості та в суспільстві в цілому. SWOT-аналіз показує наявні можливості та загрози, а також сильні та слабкі сторони ведення органічного сільськогосподарського виробництва, врахування яких в ринкових умовах слугує стратегічним орієнтиром для подальшого прогресивного руху досліджуваної галузі. Прискорення розвитку органічного виробництва потребує: системних організаційно-економічних заходів щодо заохочення до даного виду діяльності різних за організаційно-правовими формами та виробничо-господарськими параметрами аграрних суб'єктів господарювання; створення інфраструктури ринку органічної продукції та її комплексний маркетинговий супровід; професійного інформаційно-дорадницького обслуговування сільського населення; переорієнтації стратегії ведення аграрного виробництва на засадах соціоекономіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>
2. «Органічне землеробство»: з досвіду ПП «Агроєкологія» Шишацького району Полтавської обл. Практичні рекомендації / С. С. Антонєць, А. С. Антонєць, В. М. Писаренко [та ін.]. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010. – 200 с.

3. Капштик М. В. Довідник міжнародних стандартів для органічного виробництва / М. В. Капштик, О. О. Котило. – К. : СПД Горобець Г. С., 2007. – 356 с.

4. Насіння та садивний матеріал виробників сертифікованих ТОВ «Органік стандарт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://organicstandard.com.ua/files/important_information/ua/%D0%9E%D0%A1_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf

5. Стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування «БіоЛан» / Під. заг. кер. голови правління Асоціації «БіоЛан Україна» В. Пиндуса. – Київ, 2006. – 76 с.

6. Довгань О. М. Органічне виробництво: сутність, об'єктивна необхідність, ефективність / О. М. Довгань, Я. В. Мандибуря // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 200 – 206.

7. Федерація органічного руху України, IFOAM [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic.com.ua/>

8. Сіренко Н. М. Перспективи розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / Н. М. Сіренко, Т. О. Чайка // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв, 2011. – № 1. – С. 20 – 27.

REFERENCES

Antonets, S. S. et al. «Orhanichne zemlerobstvo»: z dosvidu PP «Ahroekolohiia» Shyshatskoho raionu Poltavskoi obl. *Praktychni rekomendatsii* ["Organic farming": the experience of PE "Agroecology" Shishatsky district, Poltava region. Practical recommendations]. Poltava: RVV PDAA, 2010.

Dovhan, O. M., and Mandybura, Ya. V. "Orhanichne vyrobnytstvo: sutnist, ob'ektivna neobkhdnist, efektyvnist" [Organic production: the nature, objective necessity, effectiveness]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 1 (2013): 200-206.

"Federatsiia orhanichnoho rukhu Ukrainy, IFOAM" [Organic Federation of Ukraine, IFOAM]. <http://www.organic.com.ua/>

Kapshtyk, M. V., and Kotylo, O. O. *Dovidnyk mizhnarodnykh standartiv dlia orhanichnoho vyrobnytstva* [Directory of international standards for organic production]. Kyiv: SPD Horobets H. S., 2007.

[Legal Act of Ukraine] (2013).

"Nasinnia ta sadyvnyi material vyrobnykiv sertyfikovanykh TOV «Orhanik standart»" [Seeds and propagating material manufacturers certified LLC "Organic Standard".]. http://organicstandard.com.ua/files/important_information/ua/%D0%9E%D0%A1_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf

Standarty orhanichnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva ta markuvannia silskohospodarskoi produktsii i produktiv kharchuvannia «BioLan» [Standards for organic agricultural production and labeling of agricultural products and foodstuffs "BIOlan"]. Kyiv, 2006.

Sirenko, N. M., and Chaika, T. O. "Perspektyvy rozvytku orhanichnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini" [Prospects for the development of organic agriculture in Ukraine]. *Visnyk ahrarynoi nauky Prychornomor'ia*, no. 1 (2011): 20-27.